

Válasz Varga Zoltán, a biológiai tudományok doktora bírálataira

Köszönöm bírálóm részletes bírálatát, és gondolatébresztő, olykor izgalmasan provokatív kérdéseit. Kérdései több témakört érintenek, vegyük ezeket sorra.

A hagyományos ökológiai kutatások eredményeinek tudományos bemutatása, publikálási formája, stílusa fontos kérdés. Bírálóm az idézetekkel átszőtt folyószöveg és a táblázatok arányát vitathatónak érzi. Ezen a ponton az ökológiai és az antropológiai publikálás stílusa valóban élesen különbözik. Az a kérdés, hogy mi a cél: a megkérdezettek véleményének hiteles, beszédszerű bemutatása vagy a vizsgált közösség tudásában fellelhető mintázatok táblázatosított, akár számszerűsített értékelése. Úgy vélem, mindkettőnek helye van, a kettő nem helyettesíti, hanem kiegészíti egymást. Egyetértek bírálómmal, hogy az adatok további elemzésével valóban újabb és újabb összehasonlító szintetizáló táblázatok készíthetők (és készülnek is). Bírálóm némely elemzési javaslata nem jutott eszembe/eszünkbe, ezeket külön is köszönöm/köszönjük.

Kérdezte bírálóm, hogy *hatott-e a jelölt szakmai álláspontjának kialakulásában az a vélekedés, mely szerint a Hortobágy legdélibb része, a nagyvíván és kunmadarasi puszták már „nem is Hortobágy”, illetve hogy ez játszhatott-e abban szerepet, hogy a hortobágyi növényzet jellemzéséből a kloridos dél-hortobágyi szikesek – esetenként endemikus – fajait kihagyta?* A Hortobágy egyfelől egy hihetetlenül ismétlődő vegetációmintázatú, másfelől pedig egy meglepően változatos, durva léptékű grádiensekkel átszőtt táj. Sokszor érzem úgy, hogy még mindig nem ismerem eléggé. A vegetációmozaikok mintázatának értelmezése hol triviális, hol csak gyenge hipotézisekig jutunk el. Az említett társulások és fajok kifejejtése ugyanakkor nem volt szándékos, pótolni fogom őket.

A hortobágyi természetes árvizek kiterjedése mai napig megoldatlan tudományos kérdés. A bíráló által jelzett ellentmondás csak addig állhat fenn, amíg nem készül digitális terepmodell, majd erre alapozva történeti árvízrekonstrukció a Hortobágyra. Addig a töredékes történeti adatok és a jelen táj ökológiai mintázatainak bizonytalan értelmezésére kényszerülünk.

A módszertan kapcsán bírálóm azt kérdezi, hogy *mennyire megbízhatók, ill. mennyire saját vélemények a Hortobágyot járó diplomások (botanikusok, madarászok, természetvédők, agrármérnökök) válaszai. Mik a kutatási módszer lehetséges hibaforrásai?* A diplomások tudása valóban sokféle, nem standardizált, számos ellentmondást (vagy ellentmondásnak vélhető elemet) tartalmaz. A kutatás első fázisaiban nem az volt a célom, hogy ezek igazságát, hamisságát vizsgáljam, hanem hogy az értelmezések sokféleségét dokumentáljam. Igyekeztem olyan interjúhelyzeteket teremteni, ahol nem volt szükség a vélemény szándékos torzítására, ahol kiderült, hogy a válasz milyen tapasztatokra, érvekre támaszkodik (gyakran 2-3 órán át tartottak az interjúk, amely során keresztkérdéseket is alkalmaztam). A probléma ott van, hogy az igazság nem ismert. Nem mondhatjuk, hogy ha egy kérdés kapcsán a botanikus, a pásztor, az agronómus vagy a természetvédő véleménye eltér, akkor egyiknek vagy másiknak van igaza, a többinek nincs. A kutatás során a feladatom a fegyelmezett adatgyűjtés, az óvatos értékelés, a vélemények hiteles bemutatása volt. Az ilyen kutatásoknál fennáll az a veszély, hogy a kérdező saját véleményét helyezi bele a kérdezett gondolataiba, vagy saját véleménye alapján ítélkezik mások szubjektív igazságairól. A dolgozatban bemutatott idézetek (a pásztorokéi és a diplomásokéi egyaránt) adatokkal, tapasztalatokkal többé vagy kevésbé alátámasztott szubjektív igazságok, az adatközlők saját, igaznak tartott véleményei. Ha nem is értünk velük egyet, e gondolatok léteznek, emberek viselkedését befolyásolják, ezért természetvédelmi kezelések tervezésekor, végrehajtásakor és „kommunikálásakor” figyelembe kell őket vennünk.

Az opponensi véleményben több kérdés irányult tájak, közösségek kapcsolatára. Pl. hogy *a székely székek, a szászok földje lakosságának tájhasználati hagyományai hatottak-e a Gyimesek népi gazdálkodásnak kialakulására. Lehet-e erre a hagyományos népi tudásból (pl. gyógynövény-ismeret) következtetésekre jutni?* A gyimesiek Moldva és a Székelyföld felől települtek be, és román pásztorok is beolvadtak a helyi közösségbe. A hagyományos ökológiai tudás történeti elemzésére azonban még nem mertünk vállalkozni. Amit tudunk, hogy pl. a román eredetű népi növénynevek aránya 4%, ami meglepően alacsony. Kapcsolódó kérdés volt, hogy *hogyan látja a t. Doktorjelölt, milyen különbségeket fedezhetünk fel a gyimesi csángók gazdálkodásában, amelyek a velük szomszédosan élő szászoktól és románoktól eltérőek, illetve felfedezhetőek-e olyan hatások, amelyek ezektől a szomszédos népektől eredhetnek?* A kérdés nagyon érdekes, fontos, és megérne egy újabb dolgozatot. Jelenleg van is tervezés alatt egy olyan projekt (Ethnolandscapes), ahol román, magyar és szász tájakat vizsgálunk abból a szempontból, hogy az eltérő táji tudás és gazdálkodási mód milyen eltéréseket okozott a tájban ökológiai szempontból. Gyimeshez leginkább Máramaros áll közel, ahol románok és huculok lakta tájakban is lehetne vizsgálni. A bírálóm által említett segesvári, szászvidéki kutatók is igen jelentős eredményeket értek el a népi tájhasználat vizsgálatában, bár az a

táj egészen egyedi: a tájat létrehozó népesség szinte teljes egésze a 20. század utolsó évtizedeiben Németországba távozott, így az élő tudás már alig kutatható.

A gyimesi gazdálkodásban leginkább talán az a sajátos, hogy ez az egyetlen olyan falucsoport a Kárpát-medencében, ahol nem folyt számottevő gabonatermesztés, így a táj természetes biomasszájától való függés különösen erős, emellett komoly volt Moldva felé a cserekereskedelem. A jelen helyzetben az a különleges, hogy Gyimes talán az egyetlen hegyvidéki táj Közép-Európában, ahol még tájfedő a hagyományos rétgazdálkodás, és az intenzifikálás (a gép- és vegyszerhasználat) meglepően csekély szintet ért el.

A bíráló jelzi, hogy a fényképanyag alapján a Hortobágyon jelen van mind a Bartucz Lajos által „Alföld-típusnak”, mind pedig a dinári-típusnak nevezett komponens. Kérdése, hogy *van-e esetleg hasonló, etnikai eredetű kettősség a pásztorkodás hagyományaiban is?* A választ sajnos nem tudom. A Balkánon még csak jövőre tervezzük az etnoökológiai kutatások indítását. Azt tudjuk, hogy a nomadizálást sok-sok évszázada felváltó transzhumáció során számos román és balkáni pásztor érkezett a tájba. Egyesek itt is maradtak. Etnoökológiai kutatások a szomszédos népek körében sajnos egyelőre szinte egyáltalán nem folynak, így nincs összehasonlító anyag.

Több kérdés irányult az ún. hibridtudásra. Az ún. gesunkenes Kulturgut „alászállt kulturjavak”, azaz a városi, tudományos tudás és életmód hatása a Kárpát-medencében valóban térben heterogén erősségű. Egyik új kutatási irányunk éppen az így létrejött hibridtudás behatóbb vizsgálatára irányul.

Tapasztalataink szerint nehéz a gyimesi és a hortobágyi tudás eredetiségét és teljességét objektíven elemezni. Sajnos ehhez nincsenek kellő részletességű történeti adataink. Bírálóm kérdésére válaszul felolvastam, mit válaszolt ő önmagának. Mert sajnos kérése ellenére sem tudom cáfolni a felvetést, egyetérték vele. *A Gyimesekben gyűjtött ismeretek sokkal közelebb állnak a valós hagyományos tudáshoz, holott időben kevésbé mélyre nyúlhatnak vissza, mint a Hortobágyon kapott ismeretanyag, amely egyrészt a sokkal régebbi sztyeppe civilizáció örökségét hordozza, de sokkal több „megrontó” hatás érte a hamis puszta-romantikától egészen a mai időszak gazdasági érdekharcáig.* Annyit tennék hozzá, hogy a kaszálógazdálkodás Paládi-Kovács Attila szerint valóban alig négy-öt száz éve terjedt el széleskörűen a Kárpát-medencében, míg a legeltetés több ezer éves. Ami még érdekes, hogy a hortobágyi puszta mint környezet olyan erős hatású, hogy a pásztorok ökológiai tudására sokkal inkább a tudás eróziója, mint a tudás „megrontása” jellemző (hangsúlyozom, a tudásuk ökológiai részére).

A bírálat végén egy kapcsolódó kérdés is szerepel: *Nevezhető-e viszonylag egységesebb közösségi ismeretanyagnak a gyimesiek tudása, szemben a hortobágyi pásztorok inkább egyéni, sokszor egymással is ellentmondó tudásával?* Igen. Azt gondoljuk, hogy Gyimesben nagyobb arányú az ún. shared, azaz a közösségen belül megosztott tudás, de a tudás egységességének az is az oka, hogy egy viszonylag szűk tájból ered a személyes megtapasztalás, ezért hasonló tartalmú. A Hortobágyon a hagyományos ökológiai tudásnak valóban sokkal nagyobb hányada származhat személyes megtapasztalásból, kisebb a közösségi tudás aránya. Ugyanakkor az évszázados léptékben alig változó növényzet alig változó ökológiai tudást eredményez, ezért a pásztorok tudása egészen meglepően hasonló (bár az eltérések éppen ezért különösen érdekesek).

Örülök, hogy bírálóm is az egyik legérdekesebb problémának a hosszabb időtávú tájváltozásokkal kapcsolatos tudást tartotta. Javasolja, hogy válasszam jobban külön az adott személyek valós saját tapasztalati tudását a hallomásból vagy sajtóból összeszedett, átvett véleménytől. Ezt én is szeretném megtenni, de a kérdés nem egyszerű. A bíráló által is felolvasott, valóban egyértelmű esetek mellett nagyon gyakoriak a hibrid-tudáselemek, amikoris a gondolat egy része tapasztalati, másik része külső forrásból származó. Megjegyzem, hogy kutatók esetében is érdemes lenne különválasztani a saját tapasztalatból származó tudást és a csak hallomásból, cikkekből, egyetemi órákról származó tudást... Külön érdekes kutatás lenne.

Bírálóm felveti, hogy a csak egy kérdezettől hallott „szikkopolya” irodalmi előzményű lehet, hiszen Móricz Zsigmond „Uri muri” c. regényében is fölbukkan. Én úgy vélem, hogy az említett adat nem utal arra, hogy a *szikkopolya* irodalmi eredetű lenne a Hortobágyon. Tudjuk, hogy Móricz többször is találkozott türkevi, kisújszállási és hortobágyi gazdákkal, pásztorokkal, sok kifejezést tanulhatott tőlük (mint ahogy Jókai és Petőfi is tette). Válaszom azonban nyilván csak hipotézis. Egy hasonló helyzet: a *szikácsos* szót is csak egyetlen pásztorról hallottam, a második adatát egy internetes blogban találtam (eladó Lada Niváját dicsérte egy fiatalember azzal, hogy a szikácsos földet is milyen jól bírja).

A hagyományos ökológiai tudás eróziója kapcsán bírálóm azt kérdezi, hogy *melyek azok az esetenként regionális különbségeket is mutató társadalmi folyamatok (akár máig is!), amelyek a hagyományos tudást leginkább erodálják, illetve melyek azok, amelyek megőrződésüket-megújulásukat*

segítik? ill. „hogyan lehet a tudáseróziót mennyiségileg is elemezni úgy, hogy annak a pusztasztatistikán túlmenő célja és értelme is legyen?

A legfontosabb negatív hatás talán a televízió. Ez után jön a szocialista majd a piacgazdasági „tájidegen” normarendszer. A részletekbe most nem mennék bele. Külön kiemelném viszont az agrártámogatások hatását: már nem az a fontos, hogy a jószág jóllakjon, és hogy jövőre is jóllakjon, hanem hogy mennyi pénz jár támogatásként. Ez az értékrendi torzulás igen súlyos hatásokkal járt már eddig is, és további erősödését várom. A témának már nemzetközi irodalma van. Pl. a finn gazdák egyre inkább már csak támogatásért teszik ki a madárodút, előtte ez az általános értékrend része volt. A hagyományos tudás megőrzését és megújulását talán azok a folyamatok segítik leginkább, amikor a fenntarthatóságot az egyén vagy a közösség a helyi hagyományokra építve, az önellátásra figyelve kívánja elérni. Jó példák erre a szaporodó ökofalvak és ökoközösségek, valamint a Táj és Ember Népfőiskolai Egyesület számos tagjának önellátásra odafigyelő életmódja. Egy másik jelenség, amikor a családi gazdaság a gazdálkodás tudatos extenzifikálásán, azaz költségminimalizáláson keresztül növeli a jövedelmezőséget. Ilyenkor sok régi praktika és az ezekhez kapcsolódó ökológiai tudás kap új értelmet. E témához kapcsolódik a pásztorképzés. Tanítható-e a hagyományos ökológiai tudás azoknak, akiknek szüksége lenne rá, de nem vagy csak részben bírnak vele? A válasz: igen, tanítható, a világ számos táján folynak ilyen jellegű programok, de nyilván nem a szokásos tantermi kereteken belül érdemes ezt megtenni. A tájban, sőt úgy is mondhatjuk, hogy a tájtól érdemes ezt tanulni.

A tudáserózió kapcsán még egy gondolat: a mai pástor másképp él, mint elődei, és mást is tud. A hagyományos tudás ma ugyanúgy változó tudás, mint ahogy változott a múltban is. Nincs olyan, hogy a hagyományos tudás, a hagyományos gazdálkodás. Ami érdekes: az 50 évvel ezelőtt dokumentált ökológiai tudás (lásd Tikos Béla tanulmányait) döntő része ma is élő, legfeljebb nem 4-5, hanem 40-50 pásttorral való beszélgetéssel ismerhető meg. Úgy valljuk, hogy az a bizonyos 24. óra hosszú, még mindig csak az elején vagyunk, a történet kimenetele nem ismert... A tudás eróziójának mennyiségi vizsgálata azért is nehéz, mert egyszerre kell számszerűsíteni az elméleti tudás, a gyakorlati tapasztalat és világnézet változását. Kalotaszegen éppen ezen dolgozunk.

Bírálom külön kiemelte a „megélt táj” fontosságát. A „megtehetném, de nem teszem” imperatívuszát, az erkölcs, a világnézet alapvető szerepét. Erről számos könyvet írtak. A mind biológiai, mind szakrális szempontból talán legteljesebbet Fikret Berkes, aki április 28-án egy emelettel lejjeb fog erről beszélni. A bíráló kérdésére Juhász-Nagy Pál gondolatával válaszolnék, aki 1993-as könyvében a következőket írja az ökológiai és a humántudományok összekapcsolásának szükségességéről: *Valóban: miért ne vállalhatnánk sokkal bátrabban az összes humán fakultás teljes arzenálját, ám kellő, bölcsőbb szereposztásban? - az érzelmeinket csakúgy, mint a töredékes, de hasznos tudásunkat. Miért kellene ebben a vállalásban megismételniünk minden eddigi hibát, balfogást? - idétlen alá-, fölérendelésben nézve például mozgalmat, művészetet, tudományt. Látnivaló: ezt a vállalást szinte kötelezővé teszi a "süllyedő bárka", a Föld megannyi gondja, a bioszféra, az élővilág ijesztő tempójú pusztulása. Ebben a vállalásban egyre nagyobb szükségünk van és lesz az eleve hitvány mai természetképünk esztétikai, morális, metafizikai stb. gazdagítására; különösen a természet és ember viszonyának bölcsőbb-toleránsabb, de radikális reinterpretációjában. Mondható az is, hogy éppen azért, mert az újkor szelleme korábban "deszakrálta" a természetet, a Természet reszakrálása (mondjuk egy modernebb értelmezésű Szent Ferenc-i "létdemokrácia" jegyében) megkerülhetetlen programot jelent.* Remélem, hogy a hagyományos ökológiai tudást vizsgáló kutatásaink egy kicsit közelebb visznek anyatudományunk, az ökológia világnézetének ilyen irányú megváltozásához.

Még egyszer köszönöm bírálóm gondos munkáját.

Vácrátót, 2015. február 8.

Molnár Zsolt